

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-03

УДК 504.062

Володимир Опара

к. техн. н., професор кафедри фізичної географії та картографії

e-mail: vladimiropara@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2782-706X>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Ірина Бузіна*

к. с.-г. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: nezabudka120187@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0885-0558>**Дмитро Хайнус***

к. екон. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: dmitry.khainus@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6097-1464>**Сергій Винограденко***

к. екон. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: s.vinogradenko15@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8520-6504>

*Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, навчальне містечко ХНАУ, п/в «Докучаєвське-2», Харківська область, 62483, Україна

Основні аспекти охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів території національного природного парку «Гомільшанські ліси»

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», національні природні парки (НПП) є територіями природно-заповідного фонду України, природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність.

Недосконалість внутрішньої структури, відсутність раціональної архітектурно-планувальної організації, недостатність заходів щодо облаштування НПП привели не тільки до погіршення їх стану, а й у деяких випадках до втрати унікальних природних ландшафтів.

Одним із найголовніших принципів ефективного використання природно-заповідного фонду є функціональне зонування. Основним завданням, що вирішуються при функціональному зонуванні території, є вивчення особливостей просторового розподілу природних комплексів та антропогенного навантаження.

У ході проведених досліджень авторами статті запропоновано перспективну схему функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси».

Пріоритетне і визначальне значення у функціональному зонуванні має заповідна зона. Найефективнішим методом функціонального зонування є розробка схеми розташування зон концентричними колами, де центральне коло складає заповідна зона.

При плануванні функціонального зонування території НПП і встановленні меж функціональних зон пріоритетним критерієм було збереження фітоценотичного різноманіття рослинного покриву території й особливо наявність і поширення типових та рідкісних рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України. Аналіз синтаксономічного складу рослинності НПП показав, що у рослинному покриві цієї території поширені рідкісні фітоценози, включені до Зеленої книги України.

Функціональне зонування НПП «Гомільшанські ліси» є важливою передумовою його подальшого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. Враховуючи сучасний стан лісів та характер і рівень рекреаційного використання екосистем НПП, зонування його території потрібно спрямувати на оптимізацію господарювання, а надалі провідним поступово ставатиме рекреаційний напрям. Перевагою запропонованої схеми є суттєві відмінності співвідношення площ функціональних зон відповідно до міжнародних вимог, а їхні межі узгоджуються з межами ПТК, що дає можливість їх цілісно охороняти і раціонально використовувати.

Ключові слова: національні природні парки, функціональне зонування, рекреація, природокористування, охорона й раціональне природокористування.

Постановка проблеми. Національні природні парки являють собою складні екологічні системи, що складаються із систем різноманітних територій з диференційованими режимами охорони, використання, відновлення природи [1].

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», національні природні парки є територіями природно-заповідного фонду України, природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища й ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи [2].

Внаслідок стрімкої урбанізації і розвитку промислових підприємств спостерігається значне погіршення навколишнього природного середовища (забруднення повітря, води, ґрунтів), що в значній мірі несе негативний вплив на формування сучасних національних природних парків.

Недосконалість внутрішньої структури, відсутність раціональної архітектурно-планувальної організації, недостатність заходів щодо облаштування НПП призвели не тільки до погіршення їх стану, а й у деяких випадках до втрати унікальних природних ландшафтів [3].

У зв'язку зі зменшенням в останні роки кількості національних парків в Україні виникла необхідність розробки наукових досліджень цих об'єктів у сферах містобудування, екології, географії, зоології, ботаніки – тобто на міждисциплінарному рівні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Територія Гомільшанського національного парку є одним із мальовничих куточків Лівобережної України.

На початку двадцятого століття із пропозицією створити тут народний парк виступили Е. Шарлеман, Г.А. Бризголін, Є.М. Лавренко, однак пізніше питання про необхідність створення парку в пресі більше не ставилося. У радянські часи вивчення району продовжили харківські вчені Д.М. Соболев, Л.І. Карякін, Л.М. Коваль, Д.П. Назаренко, І.Н. Ремізов, М.І. Дмитрієв,

М.А. Демченко, В.Л. Віленкін, І.Б. Волчанецький, О.С. Лисецький, О.І. Прошкіна-Лавренко, Н.Т. Дедусенко, А.М. Матвієнко, М.І. Алексієнко, Є.Д. Єрмолаєнко, Л.Н. Горелова та інші.

Найбільш повно вивчена флора і рослинність нагірної діброви та другої борової тераси. Добре вивчена рослинність заплави р. Сіверський Донець, але майже не вивчалась рослинність заплавної луки та лісів в інших частинах території НПП (річок Гомільша та Ольшанка, яру Добрик, навколо озер і ставків). Проводились дослідження прибережно-водної та водної флори й рослинності басейну Сіверського Дінця в межах області, результати яких здебільшого відносяться й для території природного парку. Те ж саме стосується й адвентивних рослин. Бур'янисті рослини спеціально не вивчалися. Досить добре вивчена флора, але майже не вивчалась будова рослинних угруповань на остепнених та суходільних луках, узліссях. Вивчалась також степова рослинність поблизу м. Зміїв (урочище «Провалля»), болотна рослинність оз. Борове та бореальна й солончакова рослинність третьої тераси Сіверського Дінця в околицях с. Лиман. Проте ці ділянки не входять до сучасної території НПП, але відносяться до його околиць.

Територія природного парку розташована на південній околиці Лівобережного Лісостепу (підзона південного лісостепу), де лісостеп вклинюється в степ. Стик двох природних зон обумовлює багатство та різноманітність рослинного покриву. До моменту створення НПП «Гомільшанські ліси» деякі фітоценози зазнали досить значних змін, порушилась флористична й фітоценологічна структура деяких рослинних угруповань, що спричинило процес збіднення аборигенної флори. Однак у цілому НПП ще представляє територію з добре збереженим фіторізноманіттям. Тому можна й надалі говорити про унікальність цього природного комплексу, який потребує термінових заходів для збереження.

Вивчення тваринного світу на території національного природного парку розпочалося разом з ботанічними дослідженнями. Звичайно, за цей час накопичився великий матеріал, який відображає стан фауни та ті зміни, які відбулися на протязі цих років.

Формулювання мети статті. Метою публікації є дослідження стану діяльності та структури території НПП «Гомільшанські ліси», що дозволить визначити параметри оптимізації еколого-економічної структури та напрями удосконалення використання ресурсів природно-заповідного фонду.

Виклад основного матеріалу дослідження. НПП «Гомільшанські ліси» знаходиться у межах Задонецької, Великогомільшанської, Нижньобишкінської, Лиманської сільрад Зміївського району та Верхньобишкінської сільради Первомайського району (рис.1).

У геоморфологічному відношенні територія НПП знаходиться у межах двох крупних елементів рельєфу – так званого Придонецького плато, або ж підвищеної розчленованої рівнини на нижньо-середньоміоценовій основі, та Донецької терасової рівнини. Межею між ними служить р. Сіверський Донець, що протікає через територію в майже меридіональному напрямку, трохи відхиляючись у південній частині на схід.

Клімат НПП, як і будь-якої іншої території, формується в результаті взаємодії трьох кліматоутворюючих факторів: припливу сонячної радіації, циркуляції атмосфери і характеру підстильної поверхні. Основною повітряною масою, що формується над територією Національного природного парку «Гомільшанські ліси», є континентальне помірне повітря. Річний хід атмосферного тиску обумовлений сильним вихолодженням земної поверхні і нижнього шару тропосфери взимку та нагрівом влітку. Особливості атмосферної циркуляції над Національним природним парком «Гомільшанські ліси» зумовлюють переважання (30-40%) вітрів східного та південно-східного напрямку в холодний період року, влітку переважають вітри із західними та північно-західними напрямками.

Територія НПП відрізняється значною строкатістю ґрунтового покриву. Для правого берега р. Сіверський Донець типовими ґрунтами є сірі, темно-сірі лісові, а на окремих невеликих ділянках – опідзолені чорноземи на лесовидних суглинках. Крутий схил правого берега сильно розчленований ярами і балками, з переважно змитими ґрунтами (різного ступеня змитості).

Прирічкові схили вкриті деревною, лучно-степовою і чагарниковою рослинністю на опідзоле-

них еродованих ґрунтах. У глибоких давніх балках на поширення різновидів ґрунтів великий вплив має експозиція схилів. На вододільній частині, що прилягає до південного схилу балки Зайців Яр, сірі і темно-сірі лісові ґрунти сформувалися на лесовидних суглинках. Північний схил балки характеризується змитим лесовим шаром і формуванням ґрунтів на пісках полтавської світи, що залягають під лесами. На цій ділянці сформувалися дерново-слабопідзолисті та дерново-середньопідзолисті піщані і супіщані ґрунти під змішаними широколистяними лісами. Частина прирічкових вододільних поверхонь зайнята опідзоленими чорноземами і темно-сірими опідзоленими ґрунтами у різному ступені еродованими, що сформувалися на піщаних лесовидних суглинках.

Територія НПП знаходиться на півдні Лівобережного Лісостепу, на межі лісостепової та степової зон і лежить у межах Європейсько-Сибірської лісостепової області, Східноєвропейської провінції, Середньоруської лісостепової підпровінції, Харківського округу, Зміївсько-Валківсько-Дергачівського геоботанічного району липово-дубових, дубових і дубово-соснових (на терасах) лісів і заплавної лук та Вовчансько-Андріївського (Лівобережно-Сіверсько-Донецького) терасового геоботанічного району терасового варіанта лучних степів, соснових (на терасі) лісів, заплавної лук та лучно-галофільної рослинності.

Це унікальний лісовий масив, у якому представлені різновікова нагірна діброва на підвищеному правому березі р. Сів. Донець з ярами та балками, заплавної діброва і луки, бори та субори на надзаплавній терасі лівого берега річки. Ліси є одним із кращих старих дібровних масивів Лівобережжя України. Особливий рельєф корінного правого берега р. Сів. Донець, який сформувався завдяки рисс-в'юрмській ерозії, став одним із рефугіумів для рослин під час льодовикового періоду. Тому ця територія вважається однією із реліктових в Україні і вирізняється значним флористичним і ценотичним різноманіттям та високою концентрацією рідкісних видів, зокрема реліктів пліоценової флори.

Сучасні антропогенні зміни ценозів нагірної діброви спричинені рубками санітарного догляду, випасанням, значним рекреаційним навантаженням уздовж правого корінного берега р. Сів. Донець. Ці фактори спричиняють зміну флористичного складу лісових угруповань, спрощують їх будову, погіршують відновлення деревостану.

Тваринне населення НПП, який за дрібним зоогеографічним районуванням відноситься до Східно-Української ділянки зони Лісостепу України (С.І. Медведєв,

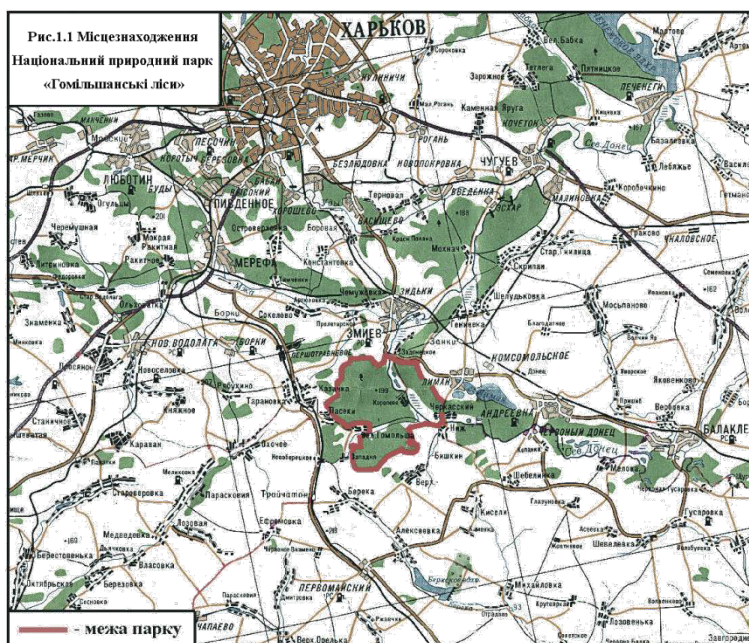

Рис.1. НПП «Гомільшанські ліси»

1957), включає (охоплює) різноманітні зоогеографічні групи тварин, переважно з широкими ареалами (транспалеаркти, європейсько-сибірські, європейські) – представники неморального комплексу, пов'язаного з лісовими масивами. Саме в межах цього лісового масиву багато тварин із лісових мезофілів знаходять південну межу свого поширення. Тут продовжується згасання середньоевропейського фауністичного елемента, багато видів цієї групи знаходять східну межу свого поширення (С.І. Медведєв, 1957; О.Л. Крижанов, 1979). Значно бідніше представлені види середземноморського походження, які знаходяться на північній межі свого ареалу. Саме в дібровних лісах Гомільшанського лісового масиву виявлено низку реліктів атлантичного, третинного та льодовикового походження (В.М. Грама, 1995).

Згідно з фізико-географічним районуванням України територія парку розташована у Лісостеповій зоні, Східно-Українському краї, Харківській схилово-височинній області, Лимансько-Вовчанському та Валківсько-Мереф'янському районах.

Граничне положення території обумовило надзвичайне різноманіття природно-територіальних комплексів. Тут на невеликій протяжності в межах двох ландшафтів – лісостепового вододільного та степового долинного – змінюється п'ять місцевостей: вододільна (плакорна), схилова, заплавна, піщано-борова. Кожна з місцевостей розчленовується на велику кількість простих та складних урочищ і сотні фацій.

Одним із найголовніших принципів ефективного використання природно-заповідного фонду є функціональне зонування. Основним завданням, що вирішуються при функціональному зонуванні території, є вивчення особливостей просторового розподілу природних комплексів та антропогенного навантаження [7].

В Україні зонування є обов'язковим під час створення природоохоронної території і передбачене законодавством. Зонування є досить цікавим питанням, адже кожний національний природний парк, біосферний заповідник чи регіонально-ландшафтний парк є особливим як за своєю природою, так і за історією. Саме тому різні види екосистем вимагають різних режимів збереження.

Перше зонування парку було запропоновано авторами І.Д. Родічкіним, О.І. Родічкіною, І.Л. Грінчаком та іншими (1985 р.), яке не узгоджується із сучасними вимогами до функціонального зонування національних природних парків.

Функціональне зонування території НПП здійснюється згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» на підставі проведених польових обстежень території парку, матеріалів обґрунтування його створення, затвердженого «Положення про НПП» та інших даних. Беруться до уваги природні, наукові, рекреаційні, оздоровчі,

історико-культурні та інші цінності території, можливості для відновлення екосистем тощо.

У відповідності до статті 20 Закону «Про природно-заповідний фонд України», функціональне зонування території НПП здійснюється з метою ефективної реалізації основних завдань-функцій НПП: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища й ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Пріоритетне і визначальне значення у функціональному зонуванні має заповідна зона. Найефективнішим методом функціонального зонування є розробка схеми розташування зон концентричними колами, де центральне коло складає заповідна зона. У разі неможливості це зробити, запроваджуються інші модифікації функціонального зонування – крупномозаїчне, кластерне, паліативне та ін. Небажаним для збереження екосистем є запровадження функціонального зонування за дрібномозаїчним малюнком та так, щоб заповідна зона межувала із господарською зоною.

При виділенні заповідної зони особлива увага має надаватися збереженню корінних і найбільш збережених природних комплексів, особливо пралісів та водно-болотних угідь, й ареалів видів рослин і тварин Червоної книги України, рідкісних рослинних угруповань Зеленої книги України, видів рослин та тварин і типів природних середовищ, що знаходяться під загрозою зникнення в Європі та у світовому масштабі. У будь-якому разі таким природним ділянкам, навіть при неможливості їх віднесення до заповідної зони, має приділятися особлива увага в інших зонах: вони мають виділятися на картографічних матеріалах і враховуватись при підготовці усіх типів планувальної документації, зокрема окремих менеджмент-планів.

Заповідна зона створюється з метою довгострокового зберігання екосистем у режимі якнайменшого втручання у природні процеси. Тут можуть визначатися ділянки для виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснюватися заходи щодо запобігання змінам природних комплексів зони внаслідок антропогенного впливу – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо (у відповідності до статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Межі заповідної зони проводяться здебільшого за природними контурами екосистем (басейни верхів'їв рік, їх русла, вододіли, лісові виділи тощо), рідше – за штучно створеними контурами (квартальні просіки, лінії електропередач, трубопроводи, старі ґрунтові дороги тощо).

До заповідної зони мають відноситись по можливості всі особливо цінні природні комплекси, насамперед ті, які до організації території НПП мали статус заказників, пам'яток природи (як загальнодержавного, так і місцевого значення) та заповідних урочищ.

Заповідна зона, як правило, оточується зоною регульованої рекреації, зрідка зоною стаціонарної рекреації, якщо вона на межі із заповідною зоною представлена природними територіями.

Зона регульованої рекреації має включати лише ті природні території, що мають рекреаційне, еколого-освітнє, культурно-виховне та науково-пізнавальне значення. Ця зона створюється також для запобігання негативному впливу природних чи антропогенних чинників на екосистеми заповідної зони, тому вона має знаходитись навколо заповідної зони. Бажано, щоб ширина рекреаційної зони була не вужчою від одного кілометра, а її площа – більшою за площу заповідної зони. Площа рекреаційної зони може зменшуватися на користь заповідної зони та, у виняткових випадках, зони стаціонарної рекреації.

Господарська зона створюється, насамперед, для забезпечення потреб НПП, а також з метою сталого природокористування з якомога найменшим впливом на оточуючі природні екосистеми та процеси. Ця зона може оточувати зони стаціонарної та регульованої рекреації, а її розміри можуть змінюватись у зв'язку з проблемами, що виникають. До господарської зони відносяться також землі, які знаходяться в охоронних зонах суворого режиму, джерел водопостачання, небезпечних зонах газопроводів, компресорних і газорозподільчих станцій, прогону тварин, ліній електропередач, нафто-, продуктопроводів, інших землекористувачів тощо.

Зона стаціонарної рекреації межує із зоною регульованої рекреації та господарською зоною. У межах цієї зони розміщуються об'єкти рекреаційної інфраструктури (готелі, кемпінги, будівлі торгового та культурного призначення, оздоровчі заклади, спортивні майданчики та поля тощо). Тут також можуть знаходитись об'єкти історико-культурної спадщини, населені пункти (їх землі) та об'єкти будівництва (землі, де передбачено будівництво), що передбачені на перспективу.

При розробці системи функціонального зонування території НПП «Гомільшанські ліси» було враховано весь комплекс критеріїв для окремих зон, запропонованих Ю.Р. Шелягом-Сосонком, П.М. Устименком (1988), а також особливості природних умов регіону, традиційне використання території для рекреаційних цілей тощо.

Зокрема, визначаючи межі заповідної зони НПП «Гомільшанські ліси», прагнули до збереження типових і раритетних природних комплексів та їх екосистем як еталонів рослинності й ландшафтів з їх ґенофондом і різноманіттям біоти.

З метою обґрунтування запропонованої системи функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси» проведені польові дослідження рослинного покриву парку та здійснено всебічний аналіз таксаційних описів лісової рослинності.

Для функціонального зонування парку має першочергове значення: по-перше, виділення заповідної зони, навколо якої концентричними колами формуються інші зони. Для вирішення цієї задачі був запропонований аналіз ландшафтних та ботаничних особливостей території парку.

Ландшафтні особливості. На території парку представлені три ландшафтні місцевості: вододільна, заплавна та піщано-борова, з яких вододільна віднесена до зникаючих місцевостей на території Харківської області.

Особливу цінність вододільні земельні ділянки мають у місці перетину вододілів басейнів р. Сів Донець, р. Ольшанка та р. Гомільша в центральній частині парку, де знаходиться найвища точка парку – 203,8 м. Це місце займає у рельєфі парку ключову позицію в плані підтримання динамічної рівноваги екологічних систем парку (Ю.Р. Шеляг-Сосонко, 1991).

Ботанічні особливості. Особливо цінними є ділянки в центральній нагірній частині парку, на яких мало позначився антропогенний вплив. Тут зростають корінні зі складною структурою деревостани, в яких зустрічаються ділянки перестійних дубових насаджень віком 120-160 років, і ці лісові масиви відзначаються найбільшою в парку синтаксономічною різноманітністю, такі ділянки підлягають збереженню в законсервованому стані у першу чергу.

З метою забезпечення охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів НПП «Гомільшанські ліси» його територія поділяється на такі функціональні зони: заповідна зона; зона регульованої рекреації; зона стаціонарної рекреації; господарська зона (рис.2). Навколо території НПП у встановленому законодавством порядку створюється охоронна зона.

У межах охоронної зони виділені декілька ділянок, які завершують формування площі парку в межах вододілів навколо парку, що забезпечить міграції речовин із поверхневим стоком, напрямком міграції, який залежить від напрямку схилів та особливостей водозборів і вододілів (рис.3).

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів НПП, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до нього територіях не допускається будівництво промислових та інших об'єктів, розвиток господарської діяльності, які можуть призвести

Загальна площа охоронної зони складає близько 6 700 га

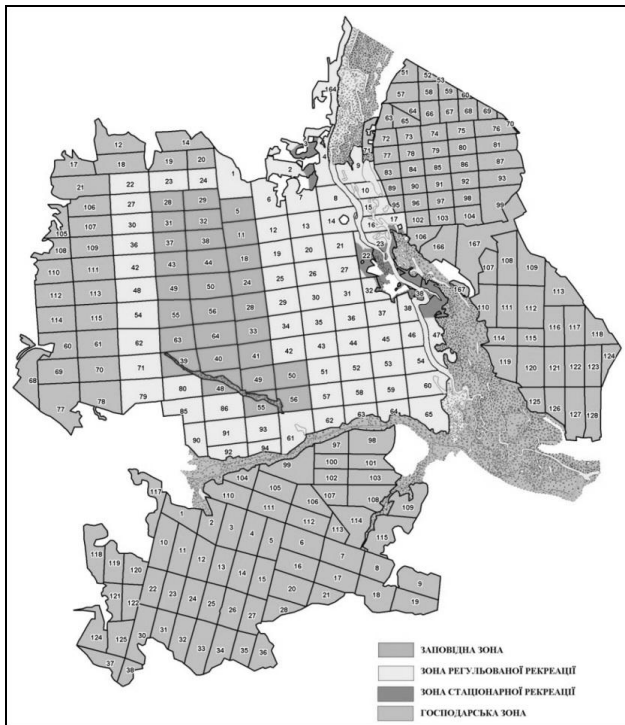

Рис.2. Перспективна схема функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси»

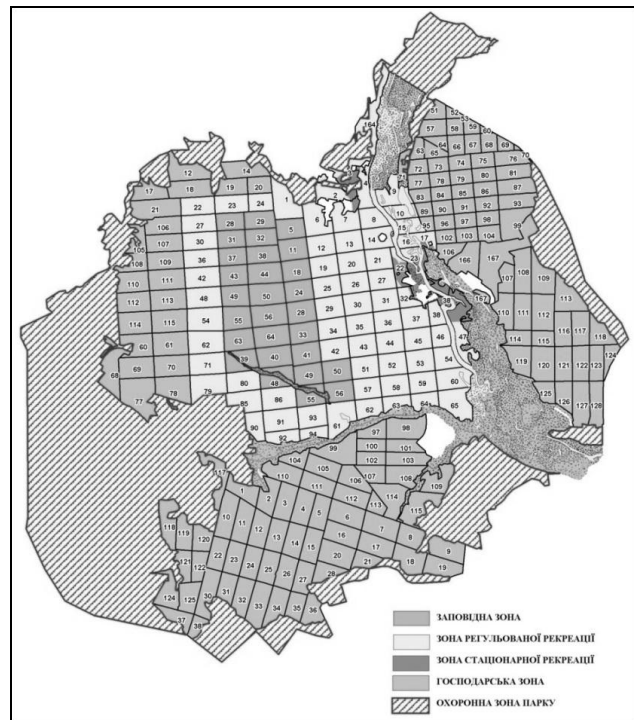

Рис.3. Схема охоронної зони НПП «Гомільшанські ліси»

до негативного впливу. Природоохоронні заходи здійснюються на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, установленому законодавством України.

Созологічна характеристика функціональних зон парку. У рослинному покриві НПП «Гомільшанські ліси» переважають лісові синтаксони, що свідчить про високу наукову цінність цієї території. Особливого созологічного значення надають їй наявність і значне поширення корінних лісів. Ці угруповання сформувались в оптимальних для цих ценозів умовах і розвиваються тривалий час майже без впливу людини. Корінні ліси мають складну структуру деревостану. В I ярусі поруч із дубом звичайним зростають ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), рідше клен гостролистий (*Acer platanoides* L.) та липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill.), у пониззях, де підвищена вологість ґрунту, з'являється осика

(*Populus tremula* L.). У підліску домінує ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). У травостой переважають типові неморальні види: осока волосиста (*Carex pilosa* Scop.), зірочник ланцетний (*Stellaria holostea* L.), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria* L.), підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.) тощо.

Для з'ясування вікової структури корінних деревостанів дубового лісу в межах пропонує функціональних зон парку встановлено такі вікові категорії цих деревостанів: I категорія – вік деревостанів 100-120 років; II категорія – вік деревостанів 121-140 років; III категорія – вік деревостанів 141-150 років; IV категорія – вік деревостанів понад 150 років (табл.).

Спектр вікових категорій переконує в тому, що більшість найцінніших деревостанів зосереджена в межах заповідної зони. Це ліси IV категорії (вік по-

Таблиця

Вікові категорії корінних деревостанів дубового лісу в рослинному покриві функціональних зон НПП «Гомільшанські ліси»

Функціональні зони	Вікові категорії корінних деревостанів									
	I – 100-120 р.		II – 121-140 р.		III – 141-150 р.		IV – понад 150 р.		Разом	
	Площа		Площа		Площа		Площа		Площа	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Заповідна	485,3	31,90	261,6	17,19	194,7	12,8	27,3	1,79	968,9	63,7
Регульованої рекреації	604,4	46,08	615,2	46,90	20,3	1,54	71,6	5,45	1311,5	61,38
Стационарної рекреації	89,0	40,19							89,0	40,19
Господарська	94	28,06	192,1	57,36	48,8	14,57			334,9	20,95
Разом	1272,7	56,95	807,3	28,11	212,4	10,07	98,9	4,85	2704,3	49,37

над 150 років), майже половина їх площ знаходиться в заповідній зоні. Ліси III категорії (вік 141-150 років) займають у заповідній зоні площу 194,7 га, або 12,8% від загальної площі під корінними лісами цієї зони. 32,4 % деревостанів - II категорії (вік 121-140 років) і понад 38 % лісів - I категорії (вік 100-120 років) зростають на території заповідної зони.

Дані (табл.) і гістограми (рис.4) свідчать, що в межах зон заповідної, регульованої і стаціонарної рекреації та господарської близько половини площ (49,37 %) вкриті корінними деревостанами. На території проєктованої заповідної зони корінні деревостани зростають на 968,9 га, що складає 63,7% загальної площі цієї зони. А на територіях проєктованих зон регульованої і стаціонарної рекреації корінні деревостани вкривають відповідно 61,38 % і 40,19 % їх загальної площі.

При плануванні функціонального зонування території НПП і встановленні меж функціональних зон одним із важливих критеріїв є збереження фітоценотичного різноманіття рослинного покриву території й особливо наявність і поширення типових та рідкісних рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України. Аналіз синтаксономічного складу рослинності НПП показав, що у рослинному покриві цієї території поширені такі, включені до Зеленої книги України, рідкісні фітоценози:

30. Синтаксон: група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного татарськокленових – *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*;

32. Синтаксон: група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного ліщинових – *Querceta (roboris) corylosa* (типіві угруповання);

37. Синтаксон: асоціації липово-дубового і кленово-липово-дубового лісу яглицевого – (*Tilieta (cordatae)*- *Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis)* - (*Tilieta (cordatae)*- *Quercetum (roboris) aegopodiosum* та волосистоосокові – *Tilieta (cordatae)*-*Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Acereto (platanoidis)*-*Tilieta (cordatae)*-*Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*);

39. Синтаксон: асоціації мішаних дубових лісів із дуба звичайного левурдових – *Mixeto- Quercetum (roboris) alliosum (ursini)*.

Охоронна зона парку. Спроєктовані межі парку не збігаються з природними межами, тобто з межами водозборів, які існують навколо парку, тому спроєктована територія парку не може забезпечити максимальні можливості для самостійного саморегулювання стану природних комплексів, що включені до парку.

Мета створення охоронної зони – сприяння самостійному саморегулюванню стану природних комплексів і об'єктів як навколо парку, так і в самому парку як єдиного цілого та запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до парку територіях.

Територія парку з усіх боків оточена землями сільськогосподарського використання, переважно розораними, під сільськогосподарськими культурами, з пасовищами та сіножатями на схилах балок.

Ландшафти прилеглих до парку територій належать до рівнинних східноєвропейських лісостепових. Переважно це ландшафти широкохвилястих лесових височин з сірими, темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими та чорноземами типовими середньогумусними, ярами та балками, нагірними та байрачними лісами, розповсюджені на правому березі р. Сів. Донець. Переважають урочища слабохвилястих привододільних рівнин з сірими, темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими та чорноземами типовими, у різній мірі змитими, під с.-г. культурами, кленово-липовими дібровами, лучною та степовою рослинністю, під випасом та сіножатями.

Висновки. Функціональне зонування НПП «Гомільшанські ліси» є важливою передумовою його подальшого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. Враховуючи сучасний стан лісів та характер і рівень рекреаційного використання екосистем НПП, зонування його території потрібно спрямувати на оптимізацію господарювання, а надалі провідним поступово ставатиме рекреаційний напрям. Перевагою запропонованої схеми є суттєві відмінності співвідношення площ функціональних зон відповідно до міжнародних вимог, а їхні межі узгоджуються з межами ПТК, що дає можливість їх цілісно охороняти і раціонально використовувати.

Рис.4. Співвідношення площі корінних лісів у межах функціональних зон НПП «Гомільшанські ліси»

Дані, які отримано під час досліджень, будуть використані у подальшому для оцінювання стану і динаміки біопродуктивності у функціональних

зонах лісів парку, що стане вагомим внеском як у збереження унікального біорізноманіття краю, так і вирішення екологічних проблем регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голуб А.А. Аналіз наукових досліджень проблеми формування національних природних парків / А.А. Голуб // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2014. – Вип. 36. – С. 249–302.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 19.04.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
3. Горохов В.А. Парки мира / В.А. Горохов, Л.Б. Лунц. – М.: Стройиздат, 1985. – 328 с.
4. Проект організації території національного природного парку «Гомільшанські ліси», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. – Харків, 2018. – 392 с.
5. Гомільшанські ліси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гомільшанські_ліси
6. Національний природний парк «Гомільшанські ліси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nationalparks.in.ua/pryrodni-parky/harkiv/homilshanski-lisy/>
7. Бузіна І.М. Реконструкція та благоустрій території дендрологічного парку ХНАУ із застосуванням геоінформаційного моделювання / І.М. Бузіна, Д.Д. Хайнус, С.О. Винограденко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. – 2012. – Т. 31 (70). – № 3.
8. Брусак В. Географічні дослідження природно-заповідних територій: методологія і структура / В. Брусак // Вісник Львів ун-ту. Сер. геогр. – 2006. – Вип. 33. – С. 31–42.
9. Чорний М.Г. Особливості наукової діяльності на природно-заповідних територіях України: Науково-методичний посібник / М.Г. Чорний. – К., 2009. – 98 с.
10. Опара В.М. Mapping of landscape-ecological investigations of the dendrological park territory of KhNAU named after V.V. Dokuchayev / В.М. Опара, І.М. Бузіна, Д.Д. Хайнус // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Сер «Геологія, Географія, Екологія». – 2019. – № 50. – С. 197–209.
11. Пересадько В.А. Картографічне забезпечення екологічних досліджень і охорони природи: Монографія / В.А. Пересадько. – Харків: Харківський національний ун-т імені В.Н. Каразіна, 2009. – 242 с.
12. Гродзинський Д.М. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / Д.М. Гродзинський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. – К.: Академперіодика, 2001. – 104 с.
13. Яценко П.Т. Природные национальные парки Украины / П.Т. Яценко, Е.М. Гребенюк, Л.А. Тасенкевич и др. – Львів: Вища школа, 1988. – 201 с.
14. Гром М.М. Таксація насаджень: Навч. посібник / М.М. Гром. – Львів: Вид-во УкрДЛТУ, 2012. – 187 с.
15. Томахін М. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні / М. Томахін // Землепорядний вісник. – 2012. – № 3. – С. 23–29.

Опара Volodymyr Mykolayovych – Candidate of Sciences (Techniques), Full Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: volodimiropara2019@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0128-8400>

Buzina Iryna Mykolayivna – Candidate of Sciences (Agriculture), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: nezabudka120187@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0885-0558>

Khainus Dmytro Dmytrovych – Candidate of Sciences (Economy), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: dmitry.khainus@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6097-1464>

Vynohradenko Serhii Oleksandrovych – Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: s.vinogradenko15@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8520-6504>

MAIN ASPECTS OF PROTECTION, REPRODUCTION AND RECREATIONAL USE OF NATURAL COMPLEXES ON THE TERRITORY OF GOMILSHAN NATIONAL NATURAL PARK

According to the Law of Ukraine “On the Nature Reserve Fund of Ukraine”, national nature parks are territories of the nature reserve fund of Ukraine, nature protection, recreational, cultural, educational, research institutions of national importance created to preserve, reproduce and effectively use natural complexes and objects that have a special environmental, health, historical and cultural, scientific, educational and aesthetic value. The drawback of the internal structure, the lack of rational architectural and planning organization as well as measures for the arrangement of NNP have led not only to the deterioration of their condition, but in some cases to the loss of unique natural landscapes.

One of the most important principles of effective use of nature reserves is functional zoning. The main task to be solved in the functional zoning of the territory is to study the features of spatial distribution of natural complexes and anthropogenic load. In the course of the research, the authors of the article proposed a promising scheme of functional zoning of NPP “Gomilshan Forests”. The priority and determining value in the functional zoning is the protected area.

The most effective method of functional zoning is to develop a layout of zones with concentric circles, where the central circle is a protected area. When planning the functional zoning of the NNP territory and establishing the boundaries of functional zones, the priority criterion was preservation of phytocoenotic diversity of vegetation and especially the presence and distribution of typical and rare plant groups, listed in the Green Book of Ukraine. Analysis of the syntaxonomic composition of the vegetation in the NNP has showed that there are rare phytocenoses in the vegetation of this area included in the Green Book of Ukraine.

Functional zoning of NPP "Gomilshan Forests" is an important prerequisite for its further development, conservation of biodiversity and rational use of nature. Given the current state of forests and the nature and level of recreational use of NNP ecosystems, the zoning of its territory should be aimed at management optimization, and in the future, the leading direction will gradually become recreational.

The advantage of the proposed scheme is the significant differences in the area ratio of the functional zones in accordance with international requirements, and their boundaries are consistent with the boundaries of the PTC, which makes it possible to protect them holistically and use them rationally.

Keywords: *national nature parks, functional zoning, recreation, nature management, protection and rational nature management.*

REFERENCES:

1. Holub, A.A. (2014). Analysis of scientific research problems of formation of National Nature Parks // *Modern Problems of Architecture and Urban Planning*, 36, 249-302 (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On the nature reserve fund of Ukraine" 2456-XII, 19.04.2018. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (in Ukrainian).
3. Gorokhov, V.A., Lunts, L.B. (1985). *Parks of the world*. – Moscow: Stroyizdat, 328 (in Russian),
4. Project of organization of the territory of the National Nature Park "Gomilshan forests", protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects (2018). – Kharkiv, 392 (in Ukrainian). .
5. Homilshan forests. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гомільшанські_ліси (in Ukrainian).
6. National Nature Park «Homilshan forests». Available at: <https://www.nationalparks.in.ua/pryrodni-parky/harkiv/homilshanski-lisy/> (in Ukrainian).
7. Buzina, I.M., Hainus, D.D., Vynogradenko, S.A. (2012). Reconstruction and improvement of the territory of the arboretum park of KhNAU with the use of Geoinformation modeling // *Scientific Notes of the V.I. Vernadsky Tauride National University*, 31 (70), 3 (in Ukrainian).
8. Brusak, V. (2006). Geographical studies of nature reserves: methodology and structure / *Bulletin of Lviv National University. Ser. Geogr.*, 33, 31-42 (in Ukrainian).
9. Chorny, M.G. (2009). Features of scientific activity in the nature reserves of Ukraine: A Scientific and Methodological Guide. – Kyiv, 98 (in Ukrainian).
10. Opara, V.M., Buzina, I.M., Hainus, D.D. (2019). Mapping of landscape-ecological investigations of the dendrological park territory of KhNAU named after V.V. Dokuchayev // *Bulletin of Karazin KhNU: Collection of scientific papers. Series "Geology, Geography, Ecology"*, 50, 197-209 (in English).
11. Peresadko, V.A. (2009). *Cartographic support of Ecological Research and nature protection: Monograph*. – Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 242 (in Ukrainian).
12. Grodzinsky, D.M., Shelyag-Sosonko, Yu.R. et al. (2001). Problems of conservation and restoration of biodiversity in Ukraine. – Kiev: *Akademperiodika*, 104 (in Ukrainian).
13. Yatsenko, P.T., Grebenyuk, E.M., Zenkevich, L.A. et al. (1988). *Natural National Parks of Ukraine*. – Lviv: Vyshcha Shkola, 201 (in Russian).
14. Hrom, M.M. (2012). *Taxation of plantings: A textbook*. – Lviv: UkrDLTU Publishing House, 187 (in Ukrainian).
15. Tomakhin, M. (2012). Formation of an ecological network and development of a nature reserve business in Ukraine // *Land Management Bulletin*, 3, 23-29 (in Ukrainian).